

**XUSUSIY SEKTORDA KORRUPSIYAGA QARSHI KOMPLAENS
NAZORATNI JORIY ETISHNING AMALIY JIHLTLARI VA
KO'ZLANGAN MAQSADLARI**

O'roqov Abbasxon Nuroli o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti mustaqil izlanuvchisi

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada xususiy sektorda korrupsiyaga qarshi komplaens nazoratni joriy etishning amaliy jihatlari va ko'zlangan maqsadlari ilmiy-nazariy hamda amaliy nuqtai nazardan yoritiladi. Unda korrupsiyaga qarshi komplaens nazorat tushunchasi, uning korporativ boshqaruv tizimidagi o'rni, biznes subyektlari faoliyatida uchraydigan korrupsion xavf omillari va ularni bartaraf etish mexanizmlari tahlil qilinadi. Shuningdek, xususiy sektorda komplaens tizimini joriy etish bosqichlari, ichki nazorat mexanizmlari, manfaatlar to'qnashuvini boshqarish, xodimlarning etik xulq-atvorini shakllantirish hamda xalqaro standartlar asosida shaffof boshqaruvni yo'lga qo'yish masalalari ochib beriladi. Tadqiqot natijasida korrupsiyaga qarshi komplaens nazorat xususiy sektorda qonuniylikni ta'minlash, ishbilarmonlik obro'sini mustahkamlash, investorlar ishonchini oshirish va barqaror iqtisodiy faoliyatni yo'lga qo'yishning muhim vositasi ekanligi asoslanadi.*

***Kalit so'zlar:** komplaens nazorat, korrupsiyaga qarshi komplaens, xususiy sektor, korporativ boshqaruv, ichki nazorat, manfaatlar to'qnashuvi, biznes etikasi, korrupsion xavf, shaffoflik, anti-bribery compliance*

Hozirgi globallashuv va bozor iqtisodiyoti sharoitida xususiy sektor iqtisodiy rivojlanishning asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri hisoblanadi. Xususiy korxonalar mamlakat yalpi ichki mahsulotini oshirish, yangi ish o'rinlari yaratish, investitsiyalarni jalb etish va raqobat muhitini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Biroq xususiy sektor faoliyatining kengayishi bilan bir qatorda

korruptsiya, manfaatlar to‘qnashuvi, noqonuniy to‘lovlar, tijorat poraxo‘rligi, hujjatlarni soxtalashtirish va vakolatlarni suiiste‘mol qilish kabi salbiy holatlar xavfi ham ortib bormoqda. Mazkur xavflar nafaqat alohida korxonada faoliyatiga, balki butun biznes muhiti barqarorligiga ham jiddiy zarar yetkazadi.

Shu nuqtai nazardan, xususiyl sektorida korruptsiyaga qarshi komplaens nazoratni joriyl etish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Komplaens nazorat tashkilot faoliyatining amaldagi qonunchilik, ichki me‘yoriyl hujjatlar, etik qoidalar va halollik standartlariga muvofiqligini ta‘minlashga qaratilgan ichki boshqaruv va nazorat tizimidir. Agar ushbu tizim korruptsiyaga qarshi kurash maqsadlariga yo‘naltirilsa, u holda u nafaqat qonunbuzarliklarni aniqlash, balki ularning oldini olish, xodimlarda mas‘uliyat hissini shakllantirish va tashkilotda halollik muhitini qaror toptirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, biznes subyektlarida korruptsiyaga qarshi komplaens tizimini yo‘lga qo‘yish investorlar ishonchini oshiradi, korporativ boshqaruv sifatini yaxshilaydi va kompaniyaning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta‘minlaydi. Shu sababli xususiyl sektorida komplaens nazoratni joriyl etish endilikda ixtiyoriyl boshqaruv vositasidan ko‘ra zarur institutsional mexanizm sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi xususiyl sektorida korruptsiyaga qarshi komplaens nazoratni joriyl etishning nazariyl va amaliyl jihatlarini tahlil qilish, uning asosiy maqsadlarini yoritish hamda ushbu tizimni samarali tashkil etish bo‘yicha ilmiyl xulosalar ishlab chiqishdan iborat.

Xususiyl sektorida korruptsiyaga qarshi komplaens nazorat tushunchasi va mohiyati

Korrupsiyaga qarshi komplaens nazorat — bu korxonaga yoki tashkilot faoliyatida korrupsiya bilan bogʻliq xavflarni aniqlash, baholash, oldini olish va bartaraf etishga qaratilgan ichki nazorat tizimidir. U umumiy komplaens nazoratning tarkibiy qismi boʻlib, aynan poraxoʻrlik, noqonuniy manfaatdorlik, vositachilik, manfaatlar toʻqnashuvi va boshqa korrupsion xatti-harakatlarga qarshi yoʻnaltirilgan mexanizmlar majmuasini oʻz ichiga oladi.

Mazkur nazorat tizimining mohiyati shundaki, u tashkilot faoliyatining har bir boʻgʻinida halollik va shaffoflik tamoyillarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Korrupsiyaga qarshi komplaensning asosiy vazifasi sodir boʻlgan huquqbuzarlikni jazolashdan koʻra, uning kelib chiqish ehtimolini imkon qadar kamaytirishdir. Shu jihatdan u profilaktik xarakterga ega.

Xususi sektorida korrupsiya koʻpincha davlat xaridlari, litsenziyalash, kontraktatsiya, vositachilik faoliyati, moliyaviy hisobotlarni yuritish, kadrlar tanlovi va hamkorlarni jalb qilish jarayonlarida namoyon boʻladi. Masalan, kontragent tanlashda tanish-bilishchilikka yoʻl qoʻyilishi, xaridlar jarayonida sunʼiy ravishda maʼlum yetkazib beruvchiga ustunlik berilishi, tekshiruv organlari bilan norasmiy kelishuvlar qilinishi yoki ichki audit natijalarini yashirish kabi holatlar korporativ korrupsiyaning koʻrinishlaridan hisoblanadi. Aynan shunday xavflar komplaens mexanizmlarini joriy etishni talab etadi.

Korrupsiyaga qarshi komplaens nazoratning muhim xususiyati shundaki, u faqat yuridik talablar bilan cheklanmaydi. U tashkilotning etik kodeksi, xulq-atvor standartlari, manfaatlar toʻqnashuvini boshqarish qoidalari, sovgʻalar va mehmondoʻstlik siyosati, xabar berish mexanizmlari va ichki tekshiruv tartiblarini ham qamrab oladi. Demak, ushbu tizim huquqiy, tashkiliy va axloqiy elementlarning uygʻunlashgan shakli sifatida namoyon boʻladi.

Korrupsiyaga qarshi komplaens nazoratni joriy etishning maqsad va vazifalari

Xususiy sektorda korrupsiyaga qarshi komplaens nazoratni joriy etishdan ko'zlangan asosiy maqsad korxonada faoliyatining qonuniy, oshkora va halol asoslarda olib borilishini ta'minlashdir. Bu umumiy maqsad bir qator aniq yo'nalishlar orqali ro'yobga chiqariladi.

Birinchidan, komplaens tizimi korrupsiya xavflarining oldini olishga qaratiladi. Har qanday korrupsion holat sodir bo'lishidan oldin unga imkon beruvchi omillar mavjud bo'ladi. Bular vakolatlarining haddan tashqari markazlashuvi, nazoratning sustligi, ichki tartiblarning noaniqligi, xodimlarning etik savodxonligi pastligi yoki rag'batlantirish tizimining noto'g'ri yo'lga qo'yilgani bo'lishi mumkin. Komplaens tizimi aynan mana shu omillarni aniqlash va bartaraf etishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, komplaens nazorat korxonaning huquqiy xavfsizligini mustahkamlaydi. Chunki korrupsiya bilan bog'liq holatlar tashkilot uchun katta miqdordagi jarimalar, litsenziyaning bekor qilinishi, sud nizolari, davlat buyurtmalaridan chetlashtirish va hatto jinoiy javobgarlik oqibatlarini keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli komplaens nazorat kompaniyaning yuridik barqarorligini ta'minlovchi vosita hamdir.

Uchinchidan, korrupsiyaga qarshi komplaens nazorat biznes obro'sini himoya qiladi. Zamonaviy bozorda kompaniyaning reputatsiyasi uning eng muhim nomoddiy aktivlaridan biri hisoblanadi. Bir martalik korrupsion mojaro ham yillar davomida shakllangan ishonchni yemirishi mumkin. Ayniqsa investorlar, xalqaro hamkorlar va bank institutlari kompaniyaning halollik siyosatiga alohida e'tibor

qaratadi. Shuning uchun komplaens nazorat tashqi manfaatdor tomonlar bilan ishonchli munosabatlar o‘rnatishga xizmat qiladi.

To‘rtinchidan, ushbu tizim korporativ boshqaruv sifatini oshiradi. Komplaens mexanizmlari qaror qabul qilishda aniqlik, hisobotdorlik, vakolatlarning taqsimlanishi va ichki nazoratning mustahkamlanishiga olib keladi. Natijada rahbariyat faoliyati shaffoflashadi, xodimlarning mas’uliyati oshadi va boshqaruv jarayonlari yanada tizimli tus oladi.

Beshinchidan, komplaens nazorat xodimlarda halollik madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Korrupsiyaga qarshi ichki siyosat samarali ishlashi uchun u faqat hujjatlarda qolib ketmasligi, balki kundalik amaliyotga singdirilishi lozim. Bu esa xodimlarni muntazam o‘qitish, etik qoidalarni targ‘ib qilish va murosasizlik tamoyilini korporativ qadriyatga aylantirish orqali amalga oshiriladi.

Xususiyy sektorda korrupsiyaga qarshi komplaens tizimini joriy etishning amaliy jihatlari

Korrupsiyaga qarshi komplaens tizimini joriy etish amalda bosqichma-bosqich va kompleks yondashuv asosida amalga oshiriladi. Tizimni shakllantirishda avvalo kompaniya faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari, tashkiliy tuzilmasi, biznes jarayonlari, faoliyat ko‘lami va mavjud xavf darajasi hisobga olinadi.

Birinchi muhim bosqich — korrupsiya xavflarini aniqlash va baholashdir. Bunda kompaniyaning eng nozik nuqtalari tahlil qilinadi. Masalan, xaridlar tizimi, kontragentlar bilan ishlash, naqd pul muomalasi, davlat organlari bilan aloqalar, sovg‘alar va vakillik xarajatlari, ishga qabul qilish va lavozimga ko‘tarish jarayonlari alohida xavf manbalari sifatida ko‘rib chiqiladi. Risklarni baholash

natijasida qaysi yoʻnalishlarda qatʼiy ichki nazorat mexanizmlari zarurligi aniqlanadi.

Ikkinchi bosqich — ichki siyosat va tartiblarni ishlab chiqishdir. Korrupsiyaga qarshi komplaens siyosati odatda quyidagi hujjatlarni oʻz ichiga oladi: korrupsiyaga qarshi siyosat, etik kodeks, manfaatlar toʻqnashuvini boshqarish tartibi, sovgʻalar va mehmondoʻstlik siyosati, kontragentlarni tekshirish qoidalari, anonim xabar berish tartibi va ichki tekshiruv reglamenti. Mazkur hujjatlar sodda, tushunarli va amaliyotga mos boʻlishi kerak. Ular faqat rasmiy hujjat sifatida emas, balki kundalik ish jarayonida amal qilinadigan qoʻllanma sifatida xizmat qilishi lozim.

Uchinchi bosqich — komplaens funksiyasini institutsional jihatdan mustahkamlashdir. Yirik kompaniyalarda alohida komplaens boʻlimi yoki komplaens ofitseri joriy etilishi maqsadga muvofiq. Kichik va oʻrta biznes subyektlarida esa ushbu vazifa ichki nazorat, yuridik boʻlim yoki audit boʻlimi bilan integratsiyalashgan holda tashkil etilishi mumkin. Biroq har qanday holatda ham komplaens nazoratni amalga oshiruvchi shaxs yoki boʻlinma maʼlum darajada mustaqil boʻlishi, rahbariyatga bevosita axborot bera olishi va tekshiruv oʻtkazish vakolatiga ega boʻlishi kerak.

Toʻrtinchi bosqich — xodimlarni oʻqitish va xabardor qilishdir. Komplaens tizimi qanchalik puxta ishlab chiqilmasin, agar xodimlar uning mazmunini tushunmasa, u samarali ishlamaydi. Shu sababli barcha darajadagi xodimlar uchun muntazam treninglar, seminarlar va tushuntirish ishlari oʻtkazilishi zarur. Rahbar xodimlar, xaridlar boʻlimi, moliya boʻlimi, sotuvlar boʻlimi hamda davlat bilan ishlovchi mutaxassislar uchun alohida maqsadli trening dasturlarini ishlab chiqish ayniqsa muhim.

Beshinchi bosqich — kontragentlarni tekshirish tizimini joriy etishdir. Amaliyotda ko‘plab korrupsion xavflar uchinchi shaxslar orqali sodir etiladi. Masalan, vositachilar, agentlar, konsalting kompaniyalari yoki subpudratchilar orqali noqonuniy to‘lovlar amalga oshirilishi mumkin. Shu sababli hamkorlarni tanlashda ularning obro‘si, yuridik maqomi, mulkdorlik tuzilmasi, sud ishlari, manfaatdor shaxslar bilan aloqalari va soliq intizomi o‘rganilishi kerak. Bunday yondashuv due diligence mexanizmi sifatida tanilgan.

Oltinchi bosqich — xabar berish va ichki tekshiruv mexanizmini yaratishdir. Xodimlar yoki hamkorlar korrupsion holatlar haqida xavfsiz va ishonchli kanallar orqali xabar bera olishi kerak. Buning uchun anonim ishonch qutilari, maxsus elektron pochta manzillari, telefon liniyalari yoki onlayn platformalar joriy etilishi mumkin. Muhimi, xabar bergan shaxs tazyiq yoki ta‘qibdan himoyalangan bo‘lishi zarur. Aks holda mazkur mexanizm formal tus olib qoladi.

Yettinchi bosqich — monitoring, audit va doimiy takomillashtirishdir. Komplaens nazorat bir martalik chora emas, balki uzluksiz jarayondir. Kompaniya ichki nazorat natijalarini muntazam tahlil qilib borishi, aniqlangan kamchiliklar bo‘yicha tuzatish choralarini ko‘rishi va siyosatlarni amaliyotga mos ravishda yangilab turishi lozim. Bu jarayonda ichki audit, tashqi audit va rahbariyat hisobdorligi muhim o‘rin tutadi.

Komplaens nazoratni joriy etishda uchraydigan muammolar va to‘siqlar

Xususiyy sektorda korrupsiyaga qarshi komplaens tizimini joriy etishda qator amaliy muammolar uchraydi. Eng avvalo, ayrim rahbarlar komplaensni ortiqcha byurokratik yuklama sifatida qabul qilishi mumkin. Bunday yondashuv natijasida komplaens mexanizmlari faqat qog‘ozda mavjud bo‘lib, real boshqaruv amaliyotiga singmay qoladi.

Yana bir muhim muammo — resurslar yetishmasligidir. Ayniqsa kichik va oʻrta biznes subyektlarida maxsus komplaens boʻlimi tashkil etish, malakali mutaxassis yollash yoki muntazam treninglar oʻtkazish uchun mablagʻ va tashkiliy imkoniyatlar cheklangan boʻlishi mumkin. Natijada komplaens funksiyasi ikkilamchi vazifa sifatida qolib ketadi.

Shuningdek, ayrim tashkilotlarda korporativ madaniyatning sustligi ham jiddiy toʻsiq hisoblanadi. Agar xodimlar orasida “muammoni norasmiy hal qilish” odati shakllangan boʻlsa, eng puxta siyosat ham kutilgan natijani bermaydi. Demak, komplaens tizimi hujjatlar bilan birga madaniy oʻzgarishni ham talab qiladi.

Bundan tashqari, manfaatlar toʻqnashuvini yashirish, ichki xabar berishdan qoʻrqish, rahbariyatning ikkiyoqlama yondashuvi, tekshiruv mexanizmlarining mustaqil emasligi va ragʻbatlantirish tizimining notoʻgʻri qurilgani ham komplaens samaradorligini pasaytiradi. Shu bois tizimni joriy etishda faqat tashkiliy emas, balki psixologik va madaniy omillar ham chuqur hisobga olinishi lozim.

Korrupsiyaga qarshi komplaens nazoratni takomillashtirish yoʻllari

Xususi sektorida korrupsiyaga qarshi komplaens tizimini takomillashtirish uchun eng avvalo rahbariyatning qatʼiy siyosiy va boshqaruv irodasi zarur. Tashkilotning yuqori boshqaruv organlari komplaens talablariga shaxsan amal qilsa, bu butun jamoa uchun ijobiy signal boʻladi. Amaliyotda bu tamoyil tone at the top deb yuritiladi.

Ikkinchidan, komplaens tizimi xavfga asoslangan yondashuv asosida qurilishi kerak. Har bir kompaniya uchun bir xil shakldagi standart model samara bermaydi. Shu bois biznes jarayonlarining xususiyati, geografik bozor,

kontragentlar tarkibi va faoliyat sohasi bo'yicha individual risk xaritasi ishlab chiqilishi lozim.

Uchinchidan, raqamli texnologiyalardan keng foydalanish zarur. Elektron hujjat aylanishi, avtomatlashtirilgan xarid tizimi, shaffof tasdiqlash zanjiri, ma'lumotlar tahlili va anomaliyalarni aniqlovchi dasturiy vositalar korrupsion xavflarni sezilarli kamaytirishi mumkin. Ayniqsa katta hajmdagi operatsiyalarga ega kompaniyalar uchun bu juda muhim.

To'rtinchidan, xodimlarni doimiy o'qitish va etik madaniyatni mustahkamlash talab etiladi. Treninglar formal bo'lmasligi, balki real vaziyatlar, keyslar va ichki amaliy misollar asosida qurilishi kerak. Xodimlar qaysi holat manfaatlar to'qnashuvi ekanini, sovg'a va mehmondo'stlikning ruxsat etilgan chegaralari qayerda tugashini, noqonuniy topshiriq berilganda qanday yo'l tutishni aniq bilishi lozim.

Beshinchidan, tashqi manfaatdor tomonlar bilan ham komplaens talablarini uyg'unlashtirish maqsadga muvofiq. Hamkorlar, yetkazib beruvchilar, vositachilar va pudratchilar bilan tuziladigan shartnomalarga korrupsiyaga qarshi maxsus bandlar kiritilishi, zarurat tug'ilganda ularning faoliyati monitoring qilinishi kerak.

Xulosa

Xususiy sektorda korrupsiyaga qarshi komplaens nazoratni joriy etish bugungi kunda zamonaviy korporativ boshqaruvning ajralmas talabi sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu tizim tashkilot faoliyatida korrupsion xavflarni barvaqt aniqlash, ularning oldini olish, huquqiy xavfsizlikni mustahkamlash, biznes obro'sini himoya qilish va xodimlarda halollik madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, komplaens nazorat samaradorligi uning qanchalik rasmiy hujjatlar to'plami ekaniga emas, balki amaliyotga qay darajada singdirilganiga bog'liq. Samarali komplaens tizimi uchun xavf tahlili, aniq ichki siyosatlar, mustaqil institutsional mexanizm, xodimlar tayyorgarligi, xabar berish kanallari va muntazam monitoring o'zaro uyg'un holda ishlashi zarur.

Shunday qilib, xususiyl sektor da korrupsiyaga qarshi komplaens nazoratni joriy etishdan ko'zlangan asosiy maqsad faqat huquqbuzarliklarning oldini olish emas, balki halol, shaffof, mas'uliyatli va barqaror biznes muhitini shakllantirishdir. Bu esa nafaqat alohida korxonalar manfaatiga, balki umuman mamlakat iqtisodiy taraqqiyoti va investitsion jozibadorligiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Saidov A.X. Davlat boshqaruvi va zamonaviy nazorat mexanizmlari. Toshkent, 2021.
2. Qodirov D.R. Korporativ boshqaruv va komplaens tizimi asoslari. Toshkent, 2022.
3. Rose-Ackerman S. Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform. Cambridge University Press, 1999.
4. Wells J.T. Corporate Fraud Handbook. Wiley, 2017.
5. OECD. Compliance and Integrity in Business Operations. Paris, 2020.
6. Basel Committee on Banking Supervision. Compliance and the compliance function in banks. Basel, 2005.
7. Trevino L.K., Nelson K.A. Managing Business Ethics. Wiley, 2021.

8. International Organization for Standardization. ISO 37301: Compliance management systems. Geneva, 2021.

9. International Organization for Standardization. *ISO 37001: Anti-bribery management systems. Geneva, 2016.